

Божо Стојановић
Економски факултет
Београд

УПОЗНАВАЊЕ С ТРАДИЦИЈОМ

Бошко Мијатовић, *Српски економисти до 1914. године*
– зборник текстова, Службени гласник,
Београд, 2008.

Велики мислилац енциклопедијског образовања Јозеф Шумпетер је у монументалној *Историји економске анализе* луцидно приметио да нико не може да се нада да ће разумети економске појаве неке епохе, укључујући и садашњу, уколико не влада историјским чињеницама, адекватном дозом историјског смисла или оним што би се могло означити као историјско искуство. Код нас ово историјско искуство недостаје. У нашој научној и стручној јавности, па тако и у оном њеном делу који припада економској науци и струци, по правилу се омаловажава све што је стварано у ближој и даљој прошлости. При томе се ретко поседује било какво дубље знање о ономе о чему се даје оцена. Велича се, и то по правилу неумерено до карикатуре, само властито рад и властито знање, а све остало без имало колебања проглашава неважним или бесмисленим. Томе је добрим делом допринео и недостатак квалитетних књига које се баве економском историјом и историјом економских идеја у Србији.

Прошле године се у издању Службеног гласника, а у едицији „Баштина“, појавила интересантна и подстицајна књига. Реч је зборнику вешто пробраних текстова кључних српских економиста који су настајали у периоду између средине 19. века па до Првог светског рата. Поред прегледног уводног текста приређивача Бошка Мијатовића књигу чине прилози «О интересу» Милована Јан-

ковића (1828–1899), «Узроци назадка и услови напредка пољске привреде у Србији» Владимира Јовановића (1833–1922), «О преиначењу и преуређењу наше пореске системе» Косте Јовановића (1832–1985), «Економска политика» Косте Цукића (1826–1879), «Социјални услови развитка производње» Чедомиља Мијатовића (1842–1932), «Наша економска политика» Михајла Вујића (1853–1913), «Финансије и политика у нас» Вукашина Петровића (1847–1924), «Наша монетарна ситуација» Војислава Маринковића (1876–1935), «Наш систем непосредних пореза» Момчила Нинчића (1876–1949), «Заштита сеоског поседа» и «Страни капитали у Србији у њихов значај» Милорада Недељковића (1883–1961), те «Предстојећа новчана и банкарска реформа у Србији» Велимира Бајкића (1875–1952). Приређивач напомиње да су неки аутори изостављени (наводи Косту Стојановића, Алексу Спасића, Миту Ракића, Александра Борисављевића и Милића Радовановића). Прилози су, сазнајемо од приређивача, дати у истој форми у којој су првобитно објављени уз одређене минималне језичке корекције када је то било неопходно због бољег разумевања текста. У неколико случајева извршено је скраћење текстова и то оних делова који савременом читаоцу не би били занимљиви. Ови прилози нису писани искључиво за академску читалачку публику, већ за широк кругове читалаца (неки од њих

су јавна предавања) што се одразило и на начин излагања. Поменимо и то да су многи од њих писани веома лепим језиком што пружа право читалачко уживање.

Мијатовић додаје следеће (стр. 16): «Од дела најближих економиста може се саставити једна веродостојна економска историја тога времена. Тако и текстови који чине ову књигу представљају, верујем, добар приказ не само економских идеја у тадашњој Србији, већ и слику саме Србије, српске привреде и њених мука да се одвоји од средњовековних образаца и започне модернизацијски успон. У ствари, овај зборник је и сачињен у намери да обухваћени текстови широко представе српску економију оног доба». Другим речима, ово није само прилог историји економске мисли у Србији, већ истовремено и прилог њеној економској историји.

Мијатовић указује на контекст у којем се формирала и развијала економска мисао у Србији и с правом констатује да средином 19. века започиње нова ера економског мишљења међу Србима у Србији. То се није десило случајно. Управо у то време враћају се први дипломци са страних универзитета. Као важан догађај у том контексту Мијатовић наводи појављивање књиге *Државна економија* Косте Цукића. Млада интелектуална елита је настојала да знање које је стекла на западним универзитетима примени у Србији. Да је промени и унапреди. Србија је, не треба посебно подсећати, у то доба изузетно неразвијена земља. Морала се почети изградња од самих темеља готово у свим областима. Србија се, казано модерним језиком, нашла пред изазовом транзиције.

Почињу да се граде институције западних држава и друштава, па тако се граде и основне економске институције. Инсталирају се елементи монетарног, креди-

тног и фискалног система, а стварају се и темељи модерног образовног система. Колико је била важно увођење обавезног основног образовања 1882. године илуструје Мари-Жанин Чалић у својој књизи *Социјална историја Србије 1815-1941*. Она скреће пажњу на следеће чињенице. Око 1850. године стопа неписмености у Скандинавији је износила око 30%, у Енглеској 33%, а на Балкану се кретала око 95%. Она додаје да на прелазу из 19. у 20. век у Србији 83% становништва није знало ни да чита ни да пише. У том контексту требало је делати и стварати нови привредни и друштвени поредак према западноервопском узор.

Крајем 19. и почетком 20. века почиње стидљиво да се развија индустрија. Граде се прве приватне фабрике, гради се железница (уз велике спорове и отпоре), дају се концесије страним инвеститорима. Пред прве балканске ратове, констатује Мијатовић, Србија има формирану и предузетничку класу у којој доминирају трговци. Промене су видљиве, уочљив је напредак у односу на почетно стање, али Србија је у то доба и даље међу најзаосталијим земљама Европе. Мијатовић посебно наглашава следеће (стр. 9): „Економски напредак у Србији био је углавном заснован на либералним начелима. Држава је штитила приватну својину, не само законима већ и пристојним дељењем правде, иако је било пуно жалби на спорост правосуђа. И није уводила заштитне царине, иако је било сталних залагања за ту интервенционистичку меру, посебно у политичким круговима. Ипак, преовладавала је либерална логика трговинских уговора са велесилама, посебно са Аустроугарском, које су тражиле ниске царине и што отворенију трговину. Државне својине у привредним предузећима било је мало, јер је елита ипак схватала да државни службеници никада не могу да обаве привредне,

предузетничке послове онако како то могу приватници.“ Појављивали су се и изузеци од ове глобалне тенденције, а посебно у деценијама након Првог светског рата.

Мијатовић констатује да су се српски економисти у овом периоду мало бавили, како бисмо то данас рекли, економском теоријом. То не би требало да представља изненађење. Србији су у том периоду требали квалитетни практичари у свим областима. Добру илустрацију стања у овом контексту илуструје савет који је Коста Цукић, у то време министар финансија, упутио тада младом Чедомиљу Мијатовићу пред његов одлазак на студије у Немачку. «Звао сам вас к себи да вам нарочито препоручим да, слушајући науке о политичкој економији и финансијама, посветите највећу пажњу банкама и баначним установама, јер Србији за развој њене народне економије потребне су банке, а она нема ни једну данас».¹

Српски економисти, будући да су образовани већином на немачким и аустријским универзитетима, прихватили су доминирајуће економске идеје из тих земаља (посебно идеје немачке историјске школе) и настојали да на основу њих делују на терену. Могуће је економисте из овог периода поделити сходно томе да ли су се залагали за економске слободе или за државну интервенцију. Бошко Мијатовић примећује да је старија генерација економиста била либералнија од млађе (деловали су у измењеном контексту). Друга подела је на грађанске и социјалистички оријентисане економисте. Мијатовић неукључивање радова соција-

листичких писаца из овог периода образлаже указивањем на чињеницу да они нису писали аналитичке економске радове, већ углавном проповедне и пропагандне.

Економисти у овом периоду нису делили исто мишљење о кључним проблемима с којима се Србија суочавала (додајмо и то да се економисти иначе ретко слажу о било чему). Будући да су многи од њих заузимали важне позиције у државним органима и привредним институцијама били су принуђени да доносе одлуке са далекосежним последицама по привреду и друштво у целини. Било је потребно доносити одлуке у спољној трговини, царинској, пореској, монетарној политици. Сходно томе, добро изабрани прилози који чине ову књигу живописно осликавају интелектуалну, али делимично и бурну политичку климу у Србији у датом периоду.

Да бисмо указали на то како се неке теме код нас понављају, као и да бисмо подстакли читаоце да ову књигу узму у руке, скренућемо пажњу на неколико конкретних ставова. Владимир Јовановић (отац Слободана Јовановића) у прилогу „Узроци назадка и услови напредка пољске привреде у Србији“ објављеном 1858. године на следећи начин размишља о подстицању предузетништва у пољопривреди (стр. 43): „Неки препоручују и страх као средство за поштрење прилежности код наших привредитеља. Истина, много је лакше застрашивати и натеривати него поучавати и настављати; ал` страх може бити практичан и ако нечовечан само према ропским радницима којима се не може предпостављати да их сопствени интерес побуђује на рад. Међутим, у слободној отаџбини нашој и страх и сва остала принудна средства била би излишна и неправедна, будући да код нас недостају радне силе и остала предузимателна средства. Најпосле, државна власт и не треба да се са за-

¹ Ово је Чедомиљ Мијатовић навео у чланку који је објављен у часопису *Банкарство*, број 7-8, 1932, стр. 250-252. Чланак је објављен као додатак српском преводу Мијатовићевих *Успомена балканског дипломате*, Радио телевизија Београд, 2008. Наведено место је на стр. 266.

повести ил` забраном непосредно меша у делатност народа; нити се састоји у томе каква вештина државног управљања. Напротив, она је позвана да удаљавањем запрека, које предузимају на путу стоје и које поједини савладати не могу – уштројавањем и његовањем спомагачелних завода – надлежним настављањем – награђивањем заслужних дела и тима подобним слободног грађанина достојним средствима помаже пољско-привредни напредак“.

Вукшин Петровић у прилогу „Финансије и политика у нас“ објављеном 1890. године указује на проблеме који произлазе из политичког живота. Реч је о тома да политичке партије воде више рачуна о својим интересима него о јавним пословима. Он се, између осталог, осврће на проблем негативне селекције кадрова у јавним службама, односно скреће пажњу на то да се на изузетно одговорна радна места у министарству финансија постављају партијски људи и „пријатељи“, а не они који имају квалификације за такво радно место (стр. 155): „Па као што је у министарству финансија, тако је и по осталим струкама. Ове жртве донекле се правдају парламентарном владавином; јер свака влада мора да се одржава извесним жртвама. Један облик тих жртава, то су места у државној служби, која од ње траже партијски „заслужни“ мужеви. ... Али терати у намештају „својих“ партизана дотле, да се неспособнији пријатељи узимљу на место способнијих противника, значи штетити и финансијске интересе државне и оназађивати послове у државној служби“. Петровић се осврће и на буџет (158): „Буџет није ништа друго, него огледало, у коме се огледа слика унутрашње државне управе. Окрећите ви то огледало како хоћете, разбијте га на хиљаду комадића, опет ће слика која је пред њим, бити истоветна и огледаће се онаква каква је, у сваком комадићу.“

Предмет економских анализа била су и страна улагања. Милорад Недељковић у прилогу „Страни капитали у Србији и њихов значај“ објављеном 1912. године осврће се на питање да ли страна улагања делују подстицајно или погубну на земљу у коју се инвестира. Он у уводу своје анализе напомиње следеће (стр. 281): „Истина је тамо, да је кредит за младе, сиромашне земље као нож с обе стране оштар. Он може исто толико користити колико и штете донети; све зависи од стварних прилика под којим је употребљен. Стога ми сматрамо да је од највећег научног и практичног интереса проучити у појединостима и на одређеним примерима, не губећи се у магло-витим општим местима, значај страних капитала у сиромашним земљама, и њихов утицај на свима пољима друштвеног живота. Из низа таквих проучавања дала би се извући драгоцену научну опажања“. Приметимо и то да је утицај страних улагања на привредни раст земље домаћина једна од стандардних тема којом се бави савремена економска наука.

•

Ово није место да се стручно процењује ниво и квалитет економске мисли у Србији у посматраном временском периоду. Важно је имати на уму да било какво вредновање те врсте не би смело да се заснива на томе да се радови економиста који су писали пре више од једног века упоређују с радовима економиста који су наши савременици. Потребно би било упоредити њихове њихове анализе и размишљања, са економским анализама и размишљањима њихових европских савременика по појединим темама. Књига *Српски економисти до 1914. године – зборник текстова* обогатила је расположиву литературу о нашој економској прошлости и представљаће добар ослонац за даља истраживања у овој области. Чекамо нестрпљиво нове књиге.